

Penge er vel penge værd?

Hans Jørgen Marker

Fortid og Nutid december 1994, hefte 4, s. 392-395.

I sit svar på Ole Degns debatindlæg »Pas på skillingerne!« (*Fortid og Nutid* 1994, s. 70-73) argumenterer Hans Jørgen Marker for, at det ikke er muligt at finde en fast værdimåler til omregning af prisserier fra 1600-tallet. Udsvingene i prisen på sølv og de deraf følgende ændringer i mønternes indbyrdes kurs gør, at man får forskellige resultater, alt efter om man regner i rigsdaler eller i skillingsmønt. På grundlag af samtidens regnskabspraksis peger han på skillingsmønten som den bedste værdimåler, dersom man interesserer sig for pengenes faktiske købekraft.

Hans Jørgen Marker, f. 1950, cand.mag. i historie og matematik, Aarhus Universitet. Universitetslektor (fra 1993 arkivar) ved Dansk Data Arkiv i Odense siden 1984.

På et eller andet tidspunkt efter 1. maj 1611 skulle Koldinghus lensregnskab 1610/11 gøres op. En af de tre skrivere blev sat til at overføre ultimo-beholdningerne fra regnskabsåret 1609/10 til primobeholdninger i 1610/11. Slottet havde mange gode sager, der var 7 læster 3 tønder 1 fjerding og 10 stobe sven-deøl, 113 en halv side og et halvt stykke flæsk og så videre. Det var alt sammen enkelt nok, opgivelserne i slutningen af det gamle regnskab skulle overføres til de samme mængder i det nye regnskab. Men i beholdningen var der også nogle penge. I 1609/10-regnskabet ultimo var anført, at der lå 659½ daler 1½ mark og ½ skilling. Så de skulle altså over i 1610/11 regnskabets primo og det med den samme værdi. Det spegede heri var, at den 3. april 1610 var rigsdalerens skillingstal ændret fra 68 til 74. 1609/10 regnskabet var gennemført med det skillingstal, der var gældende, da regnskabet startede. Problemet var udskudt til overgangen til nyt regnskabsår. I slotskisten lå der altså en stak penge. Der har nok været både toskilling og markstykker og måske også nogle rigtige rigsdalere *in specie*. Der

var altså rigtig mange muligheder for at foretage omregningen. Man kunne for eksempel sortere alle mønterne og tælle dem op igen efter de nye regler, hvor dalerstykkerne og markstykkerne var rykket op i pris i forhold til skillingerne og toskillingen og alt det andet skrammel. Man kunne også sige, at en rigsdaler var en rigsdaler, skillemønten var kun brøkdeler af rigsdaleren. Med 68 skilling på daleren udgjorde de 659½ daler 1½ mark og ½ skilling altså 659 15/17 daler. Med 74 skilling på daleren blev 15/17 daler til 3 mark 9 27/34 skilling. Det samlede beløb ville så blive 659½ daler 1 mark 9 27/34 skilling.

Det er tydeligvis ikke det, slotsskriveren har gjort. Der står et andet tal i primobeholdningen for 1610/11. Der står 606 daler 1 mark og 9½ skilling. Revisionen er enig i denne fremgangsmåde, idet revisionspåtegningen siger *Kommer overens med næste forgangen års beholdning*.¹

Det, slotsskriveren har gjort, er, at han har regnet pengebeholdningen om til 44.872 skilling, som så igen er delt op til 606 daler á 74 skilling, 1 mark á 18½ skilling, og en rest på 9½ skilling. For

slotsskriveren og rentekammeret var skillingen altså det konstante mål i denne situation. Rigsdaleren var den afledede størrelse.

Rigsdaleren var hovedmønten i 1610 og derfor den mønt, hvorudfra mønternes sølvindhold var defineret. De andre mønter havde ringere sølvindhold i forhold til deres pålydende. Der kan ikke herske tvivl om, at det 17. århundredes mennesker mente, at pengene havde deres værdi, fordi der var sølv i dem. Det er ikke vanskeligt at finde eksempler på forargelse over dårlige møntemissioner i datiden.² I vore oplyste tider forholder det sig meget anderledes, vi modtager ubekymret betalinger i danske kroner, for hvilke guldindløseligheden har været permanent suspenderet i mere end et halvt århundrede.³ Der er altså en klar forskel i opfattelse af begrebet penge mellem 1600-tallets mennesker og nutidens mennesker. Denne forskel i opfattelse stiller os som historikere over for et vigtigt problem, som Ole Degn gør ret i at påpege i sit debatindlæg i *Fortid og Nutid*.⁴

Ole Degn refererer i sit indlæg til min artikel »Historiske Massekilder«,⁵ som imidlertid havde et lidt andet sigte. Jeg havde derfor ikke i artiklen fremført nogen argumentation for den valgte beskrivelse af 1600-tallets pengeforhold. Det skal jeg nedenfor søge at råde bod på.

Mønternes sølvindhold

Der var forskel på sølvindholdet i de forskellige mønter. Hvis man for eksempel ser på møntemissionerne i 1597, hvor der faktisk blev slået rigsdalere, vil 1 rigsdaler indeholde 26,085 gram sølv, medens 4 mark indeholder 23,956 gram sølv, 8 otteskillinger indeholder 23,952 gram sølv, 32 toskillinger indeholder 23,392 gram sølv, 64 enskillinger indeholder 21,248 gram sølv og 192 hvide indeholder 20,16 gram sølv.⁶ Man

kan således ikke vide hvor meget sølv, der er medgået i en given transaktion, medmindre man ved præcis hvilke mønter, der er anvendt til betalingen.

Når skillingstallet i rigsdaleren blev forøget igennem begyndelsen af det 17. århundrede, var motivationen her i landet, at det samme var sket i Nordtyskland.⁷ Imidlertid var den umiddelbare virkning, at der skete en udligning af sølv mængden i rigsdaleren som specie og rigsdaleren i mønt. 66 skilling som slået i 1597 indeholder 21,912 gram sølv eller, sagt på en anden måde, en rigsdaler fra 1597 indeholder lige så meget sølv som 78,6 skilling fra samme tid. Når skillingstallet i daleren forøges, må sølvindholdet i skillingen altså sænkes, for at værdiforholdet mellem mønterne kan opretholdes. I møntforordningen af 25. juni 1602 er der da også sket en sådan tilpasning, idet enskillings sølvindhold er sat ned fra 0,332 til 0,295 gram.⁸ Ved denne forordning er sølvindholdet i 66 enskillinger således 19,47, hvilket giver en betydelig overkompensation. Ved de følgende møntforordninger fortsættes denne overkompensation med varierende styrke, indtil rigsdaleren i 1625 er på 25,882 gram sølv *in specie* og 13,824 gram sølv som 96 enskillinger. Foringelsen er særlig drastisk for enskillinger; for fireskillinger og for visse toskillinger er der faktisk tale om, at rigsdaleren i 1619 indeholder mere sølv i disse sorter end *in specie*.⁹

Samtidens handlende har dog næppe haft rede på mønternes indbyrdes forskellige sølvindhold. De handlende har konsekvent krævet opgæld for at omveksle en specie med den lovbefalede mængde skillingsstykker. Et eksempel herpå er, at de handlende i København i 1625 forlangte opgæld på en- og toskillinger. I medfør af ovenstående kunne det være naturligt for enskillings vedkommende, men en rigsdaler i toskillinger indeholdt faktisk mellem 24,027 gram og 28,032 gram sølv. Der

var altså absolut mulighed for, at en rigsdaler i toskillinger ville indeholde mere sølv end en rigsdaler *in specie*, og trods dette forlangtes der opgæld.¹⁰ Det er et sigende eksempel på, at datidens handlende ikke vurderede mønterne efter deres sølvindhold, men derimod efter deres pålydende.

Rigsdalerne som betalingsmiddel

Møntcirkulationen i 1600-tallets første halvdel har vi kun sporadisk kendskab til. Derimod har vi et udmærket kendskab til periodens udmøntninger, idet de forskellige møntmestre naturligvis skulle aflægge regnskab for deres aktiviteter. Det er påfaldende, at rigsdaleren i tiden før 1624 optræder med en betydelig underhyppighed i udmøntningen. Efter sølvfundet i Kongsberg 1623 øges rigsdalerudmøntningen, men den er stadig relativt ringe i forhold til udmøntningen af skillemønt.¹¹ Denne underhyppighed kunne man se som ond vilje fra møntherrens side, idet man jo i reglen fik flere penge ud af en given sølv mængde, når man møntede den til skillemønt frem for specier. Nøjagtig den samme begrundelse kunne dog også bruges for, at det var et udtryk for ansvarlighed, idet man med den begrænsede mængde sølv, der var til rådighed, skulle tilgodese den nødvendige penge-cirkulation i samfundet. Den sidste argumentationsmåde må dog indrømmes at være noget anakronistisk. Uanset begrundelsen herfor er det tydeligt, at rigsdalere i første fjerdedel af 1600-tallet må have været temmelig sjældne, og at man altså skal forvente, at de penge, der var i brug, bestod af de andre mønter, især skillingsmønterne.

Pengenes værdi

Indtil et stykke ind i dette århundrede var det en udbredt opfattelse, at penge

var penge værd. Altså at pengene havde deres værdi, fordi de i påkommende tilfælde ville kunne indløses til en ædelmetalækvivalent. Efter at indløseligheden af de af Nationalbanken udstedte sedler blev permanent suspenderet i 1930'erne, må en sådan opfattelse vel nærmest regnes til folketroen. I forrige århundrede var det imidlertid en almindelig udbredt opfattelse også blandt historikere, at pengene havde deres værdi i kraft af det ædelmetal, de modsvarede. Følgelig skulle prissammenligninger over længere tidsintervaller kunne foretages ved at udregne ædelmetalækvivalenten af hovedmønten og omsætte priserne efter dette forhold.¹² Når man behandler første halvdel af det 17. århundrede, er dette temmelig enkelt at gøre, idet rigsdalerens sølvindhold i denne periode er meget konstant. Hvis man altså omregner priserne til rigsdaler, har man samtidig tilnærmelsesvis omregnet dem til en fast ædelmetalækvivalent i hovedmønten. Hvis man vil gøre udregningen helt meningsløs, kan man endda omregne priserne til nutidspriser efter den aktuelle sølvpris. Man ville så finde ud af, at man i 1620'erne kunne købe en ko for 87 kr., medens en daglejer arbejdede en dag for 5 kr.¹³ De absurde tal viser naturligvis blot, at sølv er en vare, der ligesom andre varer har en pris. Derfor vil en måling af værdi ved hjælp af sølvprisen blive forvrænget med sølvprisens forandring.

I sin disputats foreslår Ole Degn da også en anden værdimåler. Han mener, at værdien af en rigsdaler fra 1600-årenes midte må svare til cirka 600 kr. Dette tal når han frem til gennem en sammenstilling af håndværkerdaglønnen i 1600-tallets midte med 1980'ernes begyndelse.¹⁴ Berettigelsen af en sådan sammenstilling forudsætter naturligvis, at værdiskabelsen i en arbejdsdag er konstant. Det er derfor sært, at Ole Degn vælger denne model, når han netop har gjort opmærksom på, at produktiviteten på den tid var svingende og lav

sammenlignet med nutidens produktivitet.

Det er således ikke enkelt at finde et brugbart mål for pengenes værdi i det 17. århundrede. Som jeg ovenfor har redegjort for, brugtes pengene også dengang efter deres pålydende og ikke efter deres ædelmetalindhold. Når man således vil måle prisernes forandring, må det være over for de pengebeløb, der medgik for at betale en given vare-mængde. Over et kortere tidsrum, hvori der ikke sker drastiske produktivets- og markedsforskydninger, kan man arbejde med et fast vareudvalg. Over længere tidsrum må man opnå prisindekset ved at sammensætte kortere, overlappende indeks. Imidlertid står det så tilbage for første fjerdedel af 1600-tallet at afgøre, om rigsdaleren eller skillingen er det sande pengemål. Man kunne naturligvis helt skyde problemet til side, idet kursen mellem de to mønter er kendt og en prisudvikling regnet i den ene størrelse hurtigt og enkelt kan omregnes til den anden. Imidlertid bliver problemet mere betydningsfuldt, når de beregnede prisudviklinger skal bruges til en samlet vurdering af prisudviklingen over længere tid. Inflationen målt i skilling bliver større end inflationen målt i rigsdaler. Eksemplet fra Koldinghus er vigtigt til at afgøre denne usikkerhed. Her er jo netop tale om, at et lille stykke værdiudvikling skal beregnes, og det, der vælges som den faste størrelse, er skillingen. Tilsvarende får vi at vide, at alle private pengeberegninger i Ribe skete i sletdaler, som stod i et konstant forhold til skillingen, snarere end rigsdaler.¹⁵ Det er vel heller ikke underligt, at skillingen, som faktisk fandtes i virkeligheden, var det foretrukne pengemål i praksis. Det be-

tyder, at vi også bør bruge skillingen som basismålet, når undersøgelsesområdet er prisudviklingen ved private transaktioner. Ved andre undersøgelsesområder kan forholdene betinge et andet valg.

Noter:

1. Birgitte Dedenroth-Schou, udg.: *Koldinghus Lensregnskab 1610-11*, 1984, s. 15 f.
2. Adskillige eksempler findes hos J. Wilcke: *Christian IV's Montpolitik 1588-1625*, 1919, s. 31 ff.
3. Bekendtgørelse 344, 22. december 1937. Se W. E. von Eyben m. fl., red.: *Karnovs Lovsamling* 9. udgave, 1978, bd. 2, s. 2367.
4. Ole Degn: Pas på skillingerne!, *Fortid og Nutid* 1994, s. 70-73.
5. Hans Jørgen Marker: Historiske Massekilder, *Fortid og Nutid* 1993, s. 265-283.
6. Wilcke (se note 2), s. 60.
7. Erslev, Kristion: *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid* 1, 1883-1890, s. 111 f. Jeg har behandlet dette spørgsmål nøjere i: Sletdalerbegrebet i første fjerdedel af 17. århundrede, *Historie, Jyske Samlinger*, Ny Række 15, 1985, s. 634.
8. Wilcke (se note 2), s. 65.
9. Sst., s. 236.
10. Sst., s. 237 f.
11. Sst., s. 225.
12. Et eksempel på denne praksis ses hos Axel Nielsen: *Dänische Preise 1650-1750, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Dritte Folge 31, Jena 1906, s. 330 ff.
13. Børsen 7. marts 1994 angiver prisen på Londons børs 4. marts for en Troy ounce sølv til 5,18 US\$. Samme dag var Nationalbankens dollarkurs 669,70. Rigsdaleren slået i 1597 indeholdt 26,095 gram sølv (Wilcke, s. 60 - se note 2). En Troy ounce er 31,1 gram. Med lidt regneri får man så rigsdalerens sølvværdi til kr. 29,093.
14. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe*, 1981, s. 36.
15. Sst., s. 37.